

RECENZII ȘI PREZENTĂRI

Catalogul documentelor Țării Românești din arhivele statului, vol. VI, 1645—1649, întocmit de Marcel Dumitru Ciucă și Silvia Vărafu-Găitan, București, 1993. (Direcția Generală a Arhivelor Statului, 811 p. + 14 facsimile)

Apărut de curând, cel de al VI-lea volum al Catalogului actelor interne ale Țării Românești cuprinde 1576 rezumate, în cea mai mare parte după documente originale românești — totalizând 1184 înscrieri — dar și după copii, traduceri, regește și mențiuni, unele redactate în limba slavonă, greacă, maghiară. Întocmit pe baza amplerelor investigații întreprinse de Marcel D. Ciucă și Silvia Vărafu-Găitan, materialul încorporat în lucrarea de față a fost detectat din 50 de mari fonduri mănăstirești, din alte 17 colecții mai noi constituite, precum și din 123 de condici și manuscrise aflate la Direcția Generală a Arhivelor Statului. La acestea trebuie adăugate informațiile documentare recepțate din 31 de fonduri și șase manuscrise păstrate la Arhivele Statului din 12 centre județene, începând cu acela de la Brașov și sfârșind cu investigarea unor acte din Vrancea.

Așa cum a fost alcătuit, datorită strădaniilor și experienței autorilor, a metodologiei promovate în cadrul Direcției Generale a Arhivelor Statului la editarea izvoarelor istorice și a instrumentelor de lucru, volumul, prin bogăția și varietatea relațiilor ce le cuprinde, deschide noi căi și perspective în cercetarea domniei lui Matei Basarab cu deosebire din anii 1645—1649.

„Cuvântul introductiv” (p. 3—7) pune în evidență complexitatea datelor consemnate în actele epocii privind activitățile din sfera economiei, în special a vieții agrare, a creșterii animalelor, a pomiculturii, viticulturii, dar și al interesului domniei pentru încurajarea meșteșugurilor, a manufacturilor, cât și a comerțului. De fapt, societatea însăși ni se dezvăluie în atâtea secvențe care vădese existența diferitelor categorii sociale, raporturile dintre stăpânii de moșii și țărănimea dependentă, prezența a tot mai numeroși dregători și slujitori în mediul local, a boierilor mici și mijlocii, a megieșilor satelor supuși — în parte — presiunilor exercitate de posesorii de domenii preocupați să-și sporească averile. Sunt reflectate totodată procezul organizării instituțiilor sta-

tului, practicile din domeniul fiscalității, ale activității juridice, din sfera vieții cultural-eclesiasitice ș.a.

„Bibliografia” (p. 10—18) înfățișează un amplu repertoriu de titluri, cuprinzând în însemnată măsură lucrările în care documentele epocii au fost publicate integral, dar și multe altele ce ni le-au transmis în formă rezumativă sau ca mențiuni. Ca atare, se creează o mai largă perspectivă asupra materialului informațional, fapt care, evident, avantajează cercetarea. În schimb, formula adoptată de Marcel D. Ciucă și Silvia Vărafu Găitan a implicat sporirea eforturilor de depistare a trimitărilor bibliografice și a putut conduce la scăpări și omisiuni explicabile pentru lucrări de o asemenea anvergură¹.

¹ Ne referim spre pildă la articolul lui N. Stoicescu, *Constructorii ruși de iazuri în secolul al XVII-lea în Țara Românească și Moldova*. în Studii și materiale de istorie medie”, III, 1959, p. 378. Pentru doc. din 1646 (7154) aprilie 29. *Catalog*, p. 182, nr. 463. Vezi de asemenea, la George Potra, *Documente privitoare la istoria orașului București (1634—1800)*, București, 1982, p. 54—55 și 55—56 (pentru doc. din 1645 ianuarie 25 și iulie 12 *Catalog* p. 32, nr. 29 și p. 97—98, nr. 205). Apreciem că și unele publicații de genul celei îngrijite de Veronica Vasilescu și Aneta Boiangiu, *Scrisere chirilică românească. Album de paleografie*, București, 1982, p. 22, și pl. 24 și 25 (pentru doc. din 1645 mai /16/ și 1649 februarie 10. *Catalog*, nr. 155 și 1310) interesează deoarece prezintă fotocopiile actelor. Menționăm și lucrarea *Pitești. Mărturii documentare 1388—1944*, vol. I, București 1988, p. 54—55, nr. 13 (pentru doc. din 1649 februarie 27 — *Catalog* nr. 1323); de asemenea *Documente referitoare la istoria județului Teleorman 1441—1700*. *Catalog*, vol. I, București 1989, p. 159—166, nr. 328—348 cu rezumate (21), din 1645 mai 24 — 1649 septembrie, ultimele două lucrări apărute, probabil, când vol. VI al prezentului *Catalog*, era deja trimis la tipar.

„Catalogul documentelor” (p. 20–576), prin regeștele minuțios întocmite, impresionante uneori prin dimensiunile lor (vezi nr. 497, 1019, 1192, 1205) contribuie la restituirea imaginilor vieții interne – de odinioară – a locuitorilor vastului areal al Țării Românești, în câteva situații reflectând chiar relații ale acestora cu Transilvania, cu Moldova, cu Rusia, cu neguțători și oameni de afaceri din spațiul sud-dunărean. Este o vreme marcată de o mai vie mișcare în rândul populației, de vizibilă ascensiune a noii boierimi – fără o ascendență prestigioasă – dregători, slujbași domnești, apropiați voievodului, dar și a unora dintre fruntașii negustorimii și ai mescriașilor. Nu întâmplător în actele timpului este menționat ca „prietenu” domnului, Bădea negustorul din Brăila (nr. 866) sau „boiarenu” Pătru neguțător, stăpân în Pometeștii Doljului (nr. 752).

Cuprinderea, în sursele anilor 1645–1649, a tot mai multe aspecte din activitatea și existența societății românești este explicabilă dacă avem în vedere și faptul că, pe lângă cele aproximativ 590 de documente elaborate în cancelaria domnească, de la unii din marii dregători sau de la înalți ierarhi, alte 980 de zapise, întocmiri și adevăriri învederează realități din mediul local – rural și orășenesc. O privire de ansamblu asupra scrierilor actelor este și ea edificatoare în acest sens. Din cei aproximativ 337 de locuitori nominalizați, 142 sunt dieci, logofeți, grămățici (spudei), care în cea mai mare parte s-au ridicat și au activat în mediul local, 106 sunt clerici și dascăli, mai ales din lumea satelor, 23 dețin diferite dregătorii și slujbe șapte sunt slujitori, câte doi aparțin categoriei negustorilor, unul din ei este însă județ, iar altul „copil”, alți 50 semnează la întocmirea înscrisurilor fără a preciza funcția sau calitatea deținută.

Informația documentară, din cel de al șaselea volum al Catalogului asupra căruia ne-am oprit acum dă expresie, cum aminteam mai sus, și ascensiunii boierimii care s-a aflat alături de Matei Basarab, încă din vremea luptei sale pentru dobândirea scaunului țării și apoi (Filișeni, Leurdeni, Rudeni, dar și Cantacuzini, Cororâști, Deleni ș.a.), relevând înaltele demnități în care aceștia au fost promovați, creșterea proprietăților lor.

Este interesantă însă aprecierea unuia dintre dregătorii de atunci ce ar putea fi proiectată și în sfera mentalului, și anume a lui Tudor stolnicul din Topoloveni, care, la vreme de boală, în 1649 iunie 16, lăsând o parte din avere soției sale Tudora,

preciza că dacă fiii săi vor spune altceva, să nu se creadă căci „eu n-am fost vreu(n) boiaren mare, ce hrană și boeria mea au fost plugul și via” (nr. 1413).

Preocuparea pentru executarea lucrărilor agrare, pe moșii este clar exprimată chiar de Matei Basarab, la 1646 iunie 2, când dăruia siliștea Ueștii de pe Valea Căinelui – Teleorman, lui Tănase al doilea portar – străin „de legea ovreiască”, botezat și cununat „în legea creștină” de domnul țării. Voievodul arăta atunci că moșiile nu trebuiau să stea pustii fără „de ajutor domniei”, ci să fie folosite de țării. El preciza totodată că amintita siliștea fusese părăsită de megieși din vremea lui Mihai Viteazul, astfel rămânând locul fără de bir (nr. 523). O altă intervenție a domnului avea să fie făcut, ulterior, în apărarea pământului sătenilor din Paraipanii Vlășcăi, al Mănăstirii Radu Vodă, de „la hotarul turcesc” al Giurgiului, el trimițând oameni domnești de au „spart niște coșere turcești” de acolo (cf. nr. 1224).

Sursele documentare sistematic incorporate de Marcel D. Ciucă și Silvia Vătafu-Găitan în lucrarea de față ne aduc știri relevante și în ceea ce privește abuzurile săvârșite de posesorii de capitaluri față de megieșii care erau obligați să se împrumute pentru a plăti dările stabilite de Vistierie, cu deosebire după introducerea *talerului*, ca modalitate de strângere a acestora. Astfel, actul din 1647 ianuarie 2, precizează că Necula postelnicul din Stângăceaua, în încercarea lui de a-i rumâni pe sătenii din Turceni-Gorj, l-a trimis pe Chiro armașul să le ia mucrile și să le ducă la casa lui de la Stângăceaua, iar pe ei să-i închidă. Documentul ne informează apoi că megieșul Oprea, vrând să fugă, „de groază și de frică armașului, s-a înecat în Jiu” (nr. 703), Matei Basarab luând măsuri pentru pedepsirea celor vinovați. În apărarea dreptului de proprietate, în fața celor ce ar fi încercat să-l calce, domnul va hotărâ, spre pildă, la 1645 noiembrie 24, ca cei ce o vor băntui pe jupâneasa Maria, a lui Dima fost al doilea vistier, pentru a-i lua satul Grăzăvești, partea jupânesei Safta, ea să-și volnicească țigani, rumâni, slugile „să-l ucidă pre acela om de tot să moară acolo în loc” (nr. 329).

Utilitatea acestui gen de lucrări, din care am decupat doar câteva imagini grăitoare pentru diferite aspecte din viața societății românești de atunci, este cu atât mai mare cu cât ele reușesc să strângă în totalitate și sub date sigure actele aflate în atâtea fonduri arhivistice, să înlesnească, prin anexele întocmite, parcurgerea și

cercetarea lor. Este principalul merit al autorilor, Marcel D. Ciucă și Silvia Vătafu-Găitan, fapt ce a condus dealtfel și la stabilirea mai exactă a cronologiei unor acte datate greșit², în special când este vorba de copii sau traduceri de documente.

Spiritul critic, observațiile pertinente ale celor doi specialiști se regăsesc și în informațiile inserate în *descrierile arheografice*, care însoțesc regestrelle, pentru a restitui o imagine cât mai fidelă asupra actelor. De aceea, observațiile făcute pornind de la mențiunea fondului de proveniență al înscrisului, a cotei, dimensiunilor și stării documentului, cu privire la existența filigranelor, a sigiliilor, a monogramei, a literelor ornamentate sau înfățișând stema țării³, câteodată chiar portretele domnului și al doamnei sale⁴ și până la comunicarea însemnărilor tergaie și a bibliografiei aferente actului, oferă temeuri pentru angajarea unor investigații în planul mai larg al disciplinelor speciale ale istoriei, chiar al criptografiei⁵.

Ca și în volumele precedente ale *Catalogului* și aici au fost întocmite, după aceeași practică. „Lista scriitorilor de documente” (p. 577–580); „Tabla de corespondențe pe fonduri și colecții” (p. 581–598); „Colecția /de/ manuscrise” (p. 599–612); /Fondurile de la celelalte Arhive ale Statului din județele țării / (p. 613–614); „Lista de concordanțe pentru datele rectificate” (p. 615–616); „Documentele false și indoelnice” (p. 618). În legătură cu aceste ultime două evidențe precizăm că ele sunt operante în special pentru actele păstrate în copii și traduceri în fondurile Arhivelor Statului sunt însă

² Ne referim spre pildă la Diata lui Iordache vornic din Cozlagi, publicată sub anul 1627 august 20 (vezi *Documenta Romaniae Historica*, B. Țara Românească, vol. XXI, 1626–1627, București, 1965, p. 424–425, nr. 258), care a putut fi rectificat, și anume, din 1647 (7155) august 20, așa cum apare actul în cauză în *Catalogul*, VI, nr. 912.

³ Pentru unele din aceste acte care au fost publicate uneori și cu facsimile color, puteau fi încă citate, printre altele, lucrarea *Din tezaurul arhivelor. Album de documente*, ed. Ioana Burlacu și Virgiliu Z. Teodorescu, București, 1976, p. 17, pl. 29 și 30 – cu detaliu pentru stema țării, din actul de la 1645 martie 29 (nr. 81).

⁴ *Ibidem*, p. 17, pl. 31 și 32 – privind portretele voievodale ale actului din 1646 aprilie 19, Târgoviște (nr. 435).

⁵ Să se vadă nr. 475 și 1306 din prezentul volum.

unele publicații, ca de pildă acelea ale lui Al. Ștefulescu, citate, în parte, și în prezentul volum, în care figurează rezumate ale unor documente din anii 1645–1649, ce nu se întâlnesc în acest *Catalog*, deși ele apar cu *indicații* vechi de depozit de la Arhivă Statului. Acestea nu constituie omisiuni la lucrarea de față, nefiind încorporate aici pentru faptul că autorii le-au surprins erorile de datare, unica soluție ce se impune este alcătuirea și a unei evidențe a actelor publicate sub date ce nu corespund anilor cărora le sunt atribuite, cu indicarea cronologiei reale, motivându-se astfel omiterea lor din *Catalog*.

Un însemnat volum de muncă este încorporat în „Indicii de nume” (p. 619–788) și „de materii” (p. 789–811), de un real folos, îndeosebi pentru identificarea celor – probabil – mai bine de 15.000 de toponime și onomastice evidențiate de regestrelle inserate în această lucrare, pentru sistematica lor prezentare, ceea ce înlesnește în chip deosebit cercetarea. Pentru o parte din marile familii boierești, ale Bălenilor, Brâncovenilor, pentru Buzești, Cantacuzini, Dudești, Rudeni ș.a., ca și pentru alți dregători pot fi urmărite nu numai ascensiunea în diferite funcții, dar și informații privind structurile familiale, genealogiile lor ș.a.

Relativ la Rudeni (p. 745), precizăm că Chirca al doilea postelnic din Curtișoara este fiul lui Tudor (Teofil călugărul de la Mănăstirea Cozia), cum bine au precizat autorii, însă din a doua sa căsătorie, cu Despa. Un alt Chirca, fiul aceluiași boier, din prima legătură de familie cu Stanca – la care se face trimitere în *Catalog* (loc. cit.), a decedat în 1601 mai 2, împreună cu mama sa, așa cum se desprinde din inscripția unuia din vechile lespezi mormântale păstrate la ctitoria de la Ruda⁶ – Argeș (acum județul Vâlcea).

Unele apelative apar marcate de o incertitudine a lecturii, datorită felului în care sursele respective ni le transmit, dacă avem în vedere pe acel „Bder” (nr. 258), onomasticul „Mostrob” (nr. 904) ș. a., Nuța așa este desigur „Niță aga” (nr. 986). În ceea ce privește toponimia, satul *Pitri*, posibil Pietri sau Pietrile, citat în rezumatul actului de sub nr. 986, nu apare cu o trimitere orientativă necesară identificării sale, fie și sub forma probabilității.

⁶ V. Drăghiceanu, *Biserica din Ruda Argeș. Note înainte de spălarea picturii*, în „Buletinul Comisiei Monumentelor istorice”, XXII (1929), p. 121 și foto. p. 122.

Desigur, observațiile noastre sau cele ce s-ar mai putea face — eventual — sub aceste aspecte, se circumscriu investiției impresionante de muncă ce trebuie depusă la realizarea unor atare lucrări, care nu pot fi alcătuite decât de cercetători avizați, ei înșiși confrunțați cu atâtea probleme implicate câteodată fie și numai de descifrarea sensului termenilor mai rar întâlniți cum ar fi spre pildă acel de „hazac” (nr. 510) sau de „brăcace” (nr. 1408) ș. a.

O ultimă observație privește cele 14 facsimile introduse în volum (vezi lista de la p. 811), care nu permit deslășirea clară a caracteristicilor respectivelor documente, ceea ce face cu atât mai utilă citarea, în descrierea arheografică, a publicațiilor în care se reproduc fotocopiile ale actelor din perioada dată⁷.

⁷ Avem în vedere, cu deosebire, pe lângă lucrările citate la p. 2, nota 1, acel remarcabil album, *Mărturiile ale trecutului. Album de documente*, București, 1981, unde la p. 92 este redat rezumatul actului din 1645 martie 29, Târgoviște — reprodus color la p. 93, iar la p. 96, rezumatul documentului din 1646 aprilie 9, Târgoviște — redat de asemenea color la p. 97, fotocopiile ce permit lectura ambelor acte.

Tipărirea și introducerea în circuitul de specialitate al celui de al VI-lea volum din seria Catalogului documentelor Țării Românești de la Arhivele Statului, realizat prin eforturi deosebite de Marcel D. Ciucă și Silvia Vătafu-Găitan, umple fără îndoială o lacună, ce se făcea de mult simțită în sfera investigații izvoarelor, din ce în ce mai numeroase pentru a doua parte a domniei lui Matei Basarab. El va înlesni, în bună măsură, însăși editarea colecției *Documenta Romaniae Historica*, ca urmare a sistematizării informației pentru cele mai multe din documentele anilor 1645—1649, păstrate în respectivele fonduri arhivistice, la care se vor adăuga documentele aflate la muzee și biblioteci. Așa cum a fost concepută și realizată, lucrarea de față îi dispensează în bună măsură pe cercetători de apelul la original, dar și la copiile și traducerea actelor regestate, constituind efectiv un instrument operativ de lucru, pentru care autorii sunt îndreptățiți să primească recunoștința tuturor acelor care-l vor utiliza.

CONSTANTIN BĂLAN

Paul Mihail și Zamfira Mihail, Acte în limba română tipărite în Basarabia, vol. I (1812—1830), București, 1993, 412 p.

Rod al unei munci de o viață, adunând, selectând și cercetând pagini răsfețe și cărți din vremuri apuse, atingătoare de istoria unor ținuturi scumpe nu numai autorilor, dar și întregii noastre seminiți românești, venerabilul slujitor al altorului bisericesc și deopotrivă și al celui cultural, preotul dr. Paul Mihail, susținut îndeaproape de iubita sa fiică dr. Zamfira Mihail, un excelent filolog în sensul complet al cuvântului, ne oferă primul volum, dintr-o serie mai lungă, de acte în limba română, tipărite în Basarabia, în răstimpul dintre 1812 și 1830.

Așa cum menționează autorii în „Studiul introductiv”, (p. XI—XLV), cele două repere calendaristice corespund momentului ocupării Basarabiei de către Imperiul rus (la 16 mai 1812) și datei fixate de autorii *Bibliografiei vechi românești* și acceptate, prin consens, de toți cercetătorii.

După o succintă prezentare a situației sociale, politice, economice și culturale

a pământului românesc dintre Prut și Nistru, autorii se opresc, cu predilecție, la activitatea neobositului mitropolit cărturar Gavriil Bănulescu-Bodoni, căruia îi fac și un amplu portret biobibliografic, mulțumită căruia s-au tipărit o serie de cărți de cult și de interes mai larg pentru românii basarabeni rămași sub ocupație țaristă.

Cele 193 de tipăriri din perioada menționată au fost clasificate în cărți cu conținut bisericesc și cu conținut didactic, pe de o parte, și tipărituri și foi volante cu conținut variat: legi și regulamente administrative și juridice, acte și dispoziții referitoare la activitățile publice, umantare, culturale, învățământ, asistență sanitară, manifeste și proclamații referitoare la războaiele purtate de imperiu și categorii de texte cu referire la familia imperială (nașteri, căsătorii, decese), pe de altă parte. Autorii motivează această delimitare făcută între cărți, tipăriri și

foi volante, arătând că primele au fost editate de către ierarhii Basarabiei, adică metropolitul Gavriil și urmașul său la scaun, arhiepiscopul Dimitrie, în timp ce tipărițile și foile volante au fost emise de puterea centrală (cancelaria aulică) sau de foruri din conducerea provinciei (p. XIII).

Cea de a doua împărțire a documentelor în discuție se referă la limba în care au fost tipărite: în limba română (prefețe și foi volante) și traduse în limba română (cărți bisericești traduse din slavonă, manuale didactice traduse din limba rusă, ca și majoritatea foilor volante și a broșurilor).

Dintre cărțile de cult ieșite din tipografia arhiepiscopală, autorii menționează în special acele lucrări de teologie practică: *Liturgierul*, *Psaltirea*, *Mineicul*, *Ceaslovul*, *Molitelnicul*, cărți absolut necesare serviciului divin din biserică, dar nu omit să atragă atenția și asupra celorlalte cărți fundamentale *Biblia și Noul Testament*. Dintre cărțile didactice necesare procesului de învățământ românesc, atâta cât se mai făcea, autorii se opresc la *Bucovină* și la *Gramatica rusească și rumânească* a lui Ștefan Margela, o gramatică ce-și propune să simplifice alfabetul chirilic, așa cum au procedat și Ienăchiță Văcărescu sau Ion Heliade Rădulescu.

Din cea de a doua categorie de tipărituri (broșuri și foi volante) ne putem face o imagine mai exactă asupra organizării administrative a Basarabiei sub noua putere țaristă, asupra legislației, asupra stării economice și a celei sociale. Din documentele prezentate reiese că țărani basarabeni formează o categorie independentă de celelalte categorii, bucurându-se de libertate deplină și garantându-li-se proprietatea asupra pământului. De un interes aparte beneficiază și așa-numitele foi volante, cu conținut variat, atingătoare de viață cotidiană a familiei imperiale, dar și a sușilor acesteia.

Studiul introductiv continuă cu un reper-toriu selectiv de scrieri despre Basarabia (referitoare la perioada 1812–1830) (p. XLVI–XLVII) cu o listă de abrevieri (p. XLVIII–XLIX), cu o notă asupra ediției (p. L–LII), cu referire specială la transcrierea fonetică interpretativă, apoi cu o listă cu emitenții actelor tipărite în limba română (p. LIII–LIV), cu un tabel cuprinzând tematica tipăriturilor în limba română (p. LV), din care reiese că pe primul loc se situează cărțile religioase (51), după care urmează dispoziții și regu-

lamente administrative și juridice (41), foi volante referitoare la războaie (29) etc. În sfârșit, autorii au întocmit și o listă a cărților în limba română tipărite în Basarabia în perioada 1812–1830 și o repartizare numerică, pe ani, a tipări-turilor (p. LVI), din care rezultă că cel mai fecund an al perioadei studiate este 1828, cu 27 tipărițiuri, urmat de anul 1829, cu 22 tipărițiuri.

Un capitol aparte în economia cărții îl constituie „Bibliografia tipăriților în limba română din Basarabia” (BTRB) I (1812–1830) – (p. 1–26), cu un indice cronologic și altul tematic al actelor re-produse.

Cele 193 de documente prezentate sunt aranjate cronologic, fiecare având trimi-teri bibliografice și indicații asupra locului de păstrare a lui. Cu această ocazie s-au făcut și unele corecturi și chiar comple-tări la *Bibliografia românească veche*, mul-te documente prezentate fiind inedite.

Capitolul cel mai important al lucrării se referă la reproducerea integrală a 101 de documente (p. 27–360), structurate pe următoarele probleme mari: acte admi-nistrative și juridice (legi, regulamente, circulare, acte referitoare la impozite, comerț, activități publice, umanitare, cul-turale, școli), regulamente de carantină și acțiuni contra epidemiilor, proclamații și relații despre diferite războaie ale impe-riului, circulare referitoare la familia imperi-ală, fiecare act fiind supus și unei analize filologice, printr-un aparat critic competent.

Cei doi indici, primul lexicografic, tema-tic și de „cuvinte – cheie” (p. 371–403) și cel general (p. 405–411) conferă lucrării un calificativ științific sporit, înlesnind accesul rapid al cercetătorilor la proble-matica urmărită.

Introducând și ultima filă a acestei impresionante lucrări, cu un rezumat în limba franceză și cu câteva fotocopii, nu putem să nu simțim fiorul pasiunii și al dăruirii totale ale celor doi ostenitori pen-tru descifrarea unei perioade întunecate din istoria Basarabiei, dăruire ce cons-tituie cu prisosință încă un izvor de in-spirație pentru rescrierea adevăratei istorii a pământului românesc dintre Prut și Nistru și, de ce nu, chiar un exemplu și un îndemn pentru alți cercetători, istorici și filologi de a scoate la lumină documente inedite și despre cealaltă soră atât de vi-tregită – Bucovina.

P. Kartous, J. Novák, L. Vrtel', **Erby a vlajky miest v Slovenskej republike** (Stemele și steagurile orașelor din Republica Slovacă), Bratislava, 1991, 341 pg.

Stema este un simbol, iar simbolul o parte din sufletul comunității. Pornind de la acest adevăr, autorii și-au propus să facă o amplă prezentare a stemelor și steagurilor orașelor din Republica Slovacă. Cartea se deschide cu o prefață în care autorii arată că existența stemelor orașelor nu este întâmplătoare. De-a lungul secolelor, stemele constituiau o parte componentă a activității de cancelarie. Stema orașului de pe un sigiliu aplicat pe un document conferea acestuia putere și importanță. Stema orașului existentă pe o clădire anunță că acest obiectiv aparține orașului (de obicei apărarea pe primării, spitale, fântâni etc.).

La sfârșitul secolului trecut și la începutul celui următor, importanța stemelor orășenești decade, fiind aplicate numai pe paginile cărților închinat istoriei orașului respectiv. Abia după cel de al doilea război mondial se reia tradiția stemei orașului, iar Comisia heraldică, înființată în acest scop, a reușit să stabilească și să identifice cu mare precizie pentru fiecare oraș în parte stema și steagul propriu.

În continuare, autorii se ocupă de istoricul problemei, arătând că primele steme orășenești au apărut deja, în secolul al XIII-lea, într-o perioadă când și în Europa occidentală se contura această preocupare. Stemele constituie o parte inseparabilă a vieții societății feudale. Cercetările au stabilit că pe teritoriul Slovaciei apariția și definitivarea acestor însemne heraldice a fost un proces de lungă durată, de peste 200 de ani. Apariția stemelor orășenești era legată și de funcția administrativă a orașului respectiv. Primele steme reprezentau, la început, zidurile orașului, cu turnurile de apărare (ex. Bratislava). Prima stemă în sensul heraldic al cuvântului aparține orașului Banská Štiavnica.

Al doilea tip de stemă orășenească apare în a doua jumătate a secolului al XIII-lea și își are rădăcinile în stema statului. Așa au apărut stemele orașelor Banská Bystrica, Zvolen, Žilina, Skalica, Topoľčany ș. a., la care se mai adăuga și stema familiei domnitoare, sub stăpânirea căruia se afla atunci orașul.

La începutul secolului al XIV-lea apare cel de al treilea tip de stemă, utilizându-se motive religioase (ex. Sf. Martin apare pe stema orașului Martin). Acest ultim tip de steme nu este recunoscut de heraldiști, deoarece nu răspunde unor cerințe de

stilizare, ci unor situații foarte concrete. Spre exemplu Sf. Martin este surprins tăindu-și pelerina pentru a o împărți unor cerșetori, Sf. Ecaterina este înfățișată stând în genunchi în fața roții și așteptându-și sfârșitul, iar Sf. Gheorghe apare în chip de luptător ucigând balaurul. Deoarece nu includ în ele nici un simbol, aceste reprezentări nu sunt recunoscute de știința heraldică.

Paralel cu stemele religioase, tot în această perioadă iau naștere și stemele diferitelor bresle, în care apar fie patronii acestor bresle, fie niște reprezentări, care cu puțină imaginație ar putea marca ceva din meseria respectivă.

Stemele orășenești ating apogeul în secolul al XV-lea, în ele fiind incluse ocupațiile orășenilor, importanța economică și socială a orașului, cu multe referiri și la patronii religioși. Elementul cel mai important însă rămâne policromia și varietatea stilistică.

Odată cu apariția capitalismului, importanța orașelor feudale scade simțitor și, odată cu aceasta, și simbolistica urbană, pentru ca după primul război mondial, după proclamarea Republicii Cehoslovace, stemele orașului să fie înlocuite cu stema oficială a statului. Abia prin anii '60, preocuparea pentru reintroducerea stemelor orașului revine în atenția cercetătorilor, pentru ca, în 1967, Adunarea Națională Cehoslovacă să legitimeze utilizarea stemelor orășenești.

Din 1975 în Slovacia funcționează Comisia heraldică de pe lângă Ministerul de Interne al Republicii Slovacă, care este unicul organ competent să avizeze un semn heraldic de orice natură ar fi el și din care fac parte istorici, juriști, arhiviști, muzeografi. La sfârșitul anului 1977, această comisie a stabilit 135 de steme orășenești, din care 84 necesitau îmbunătățiri, 13 trebuiau modificate, iar 78 chiar refăcute. Principalele elemente ale stemelor, care au fost supuse modificărilor, erau figurile și culorile. Dacă unele figuri aminteau de specificul locului și de ocupația de bază a locuitorilor, de ex. Dubnice (în care „dub” înseamnă stejar), Lipian (în care „lipa” înseamnă tei), Ružomberk (în care „rúže” înseamnă trandafir), culorile cu preponderență cea mai mare au fost: albastru (la 53 de steme), roșu, (la

35 de steme), argintiu (la 17 steme), verde (la 11 steme) etc.

Capitolul cel mai consistent al cărții îl reprezintă catalogul stemelor și steagurilor orașelor, în total 135, cu descrieri foarte amănunțite și cu o prezentare grafică irepoșabilă. Spre exemplu, stema și steagul orașului Bratislava sunt astfel descrise: pe un scut pe fond roșu este amplasată o fortăreață argintie cu trei turnuri de apărare și o poartă de intrare, pe cele trei turnuri strălucind câte două sfere de aur, iar la intrare gratii de aur semiridicate. Acest simbol tipic a fost utilizat încă în secolul al XIII-lea pe pe-

cețile orașului. Prima atestare însă există abia din 1436, din timpul regelui Zigmund.

Această monografie închinată însemnelor heraldice orășenești se încheie cu o bibliografie a problemei și cu un rezumat în limba germană. Cartea se adresează în primul rând specialiștilor, dar prin modul atractiv de prezentare, prin execuția grafică excepțională, constituie și un excelent ghid pentru orice doritor de a cunoaște istoria unui oraș și de a înțelege obiectul de cercetare al acestei științe care se numește heraldică.

DRAGOȘ ȘESAN

Le fonti per la storia militare italiana in età contemporanea, Roma, 1993, 495 p.

Lucrarea conține comunicările participanților la cel de al III-lea Seminar de la Roma, din 16–17 decembrie 1988, seminar la care au participat reprezentanți ai institutelor și oficiilor de istorie militară și arhiviști. După discursul introductiv, în care se menționează că istoria militară se separă de cea generală la începutul secolului al XIX-lea, dar că numai în ultimii ani ea și-a câștigat autonomia științifică pierzând calificativul „minoră”, discurs în care sunt trecute în revistă cele mai de seamă momente și nume ale istoriografiei militare italiene la relațiile istoriei militare cu istoriile politică, socială, economică și a instituțiilor guvernamentale, au rostit comunicările lor reprezentanții institutelor de istorie militară, care au prezentat institutele, muzeele și arhivele ingineriei militare, Statului Major al armatei, marinei militare, aeronauticii, carabinieriilor, de geografie militară și Corpului Italian de Eliberare.

Au urmat apoi intervențiile arhiviștilor care au precizat că în Arhivele Statului italian se găsesc fonduri cu caracter propriu-zis militar și documente politice și administrative cu referiri la activitatea și organizarea militară. La Torino, de exemplu, se găsesc cele mai multe acte cu caracter militar din perioada prenapoleoniană, iar la Roma se găsește fondul administrației militare care depinde de Camera Apostolică. Arhive militare bogate a lăsat și Republica venețiană care era oca mai mare putere militară între republicile italiene.

Documentele relevă influența evenimentelor revoluționare în perioada napoleoniană, formarea unei armate unitare și

deci a unui corp de ofițeri de carieră, apariția celor două ministere de război în cele două regate napoleoniene și încercarea eșuată a monarhilor reînțonați de a reface vechile structuri militare. Tot atât de importante sunt și arhivele magistraturilor militare.

Arhivele militare ale Siciliei conțin informații despre procesul de unificare a părții meridionale cu restul Italiei, cele ale școlilor și spitalelor militare — despre formarea cadrelor, răniți, morți și recuperarea capacității de luptă, iar cele ale personalităților politice și militare — despre rolul determinant al unor acțiuni politice și războaiele văzute de participanții direcți.

Arhivele Centrale dețin fondurile ministerelor de Război, de Arme și Muniție, al Aeronauticii, al Marinei și tribunalelor militare. Ele conțin de asemenea decrete referitoare la personalul militar, documente emise de Președinția Consiliului de Miniștri, rezultatele anchetei comisiei parlamentare care a verificat în 1919 cheltuielile de război, arhivele Partidului Național Fascist și ale Secretariatului particular al lui Mussolini, care aduc informații despre organizarea statului fascist. Arhivistul care a vorbit despre aportul arhivelor personale la istoria militară a prezentat fondurile a doi amirali italieni, iar cel care a conferențiat despre izvoarele complementare și cele orale a definit izvorul istoric drept tot ceea ce poartă urma spiritului sau mâinii omului, precizând că mărturiile orale ale celor ce au trăit evenimentele sunt folositoare la verificarea și completarea surselor scrise.

Arhiviștii participanți la seminar au mai vorbit despre documentele mișcării Risorgimento, arhivele Rezistenței antifasciste, războiul libian, expedițiile militare engleze oglindite în Public Record Office din Londra și izvoarele pentru studii strategice.

Următoarea secțiune a tratat izvoarele „materiale”: armament, drapelul și heraldică militară, decorații, medalii, monede, vestimentație și echipament, transporturi și mijloace militare, ambarcațiuni și avioane.

Sursele iconografice (ilustrate, manifeste, litografii, incizii, filme și fotografii – câte una fiind reproduse spre sfârșitul lucrării) au fost tratate într-o altă secțiune, pentru ca în ultima să se prezinte evoluția organizării întregii armate italiene de dinaintea și de după unire, cea a marinei și aeronauticii militare. După fiecare secțiune au urmat dezbateri, iar în final – concluziile.

CRISANTA PODĂREANU

„Levéltári szemle”, XLII, Budapest, 1992, nr. 1–4

În cele ce urmează, continuăm prezentarea revistei „Levéltári szemle”, publicație a Ministerului Culturii și Învățământului, Secția arhivistică, nr. 1–4 din 1992. Revista cuprinde articole referitoare la legislația arhivistică, studii și comunicări, istoria arhivelor, documente, recenzii, cronică vieții științifice etc.

Transformările care au avut loc în țările din centrul și răsăritul Europei au avut ca urmare și modificări în domeniul legislației arhivistice. O situație de acest gen este prezentată de Lakos János în articolul intitulat *Legea referitoare la unificarea celor două Arhive Naționale și la documentele Partidului Muncitoresc Ungar (P. M. U.) și a Partidului Socialist Muncitoresc Ungar (P. S. M. U.)*, (nr. 1, p. 3–13). Guvernul ungar a cerut Parlamentului, la 13 noiembrie 1991, dezbateră proiectului de lege referitoare la modificarea Decretului-lege nr. 27 din 1969, în legătură cu unificarea Arhivei Naționale a Ungariei cu Noua Arhivă Centrală a Ungariei (desprinsă de aceasta în 1970) și reglementarea situației documentelor așa numitelor partide de stat („állampártok”), care au funcționat între anii 1948–1989, respectiv P. M. U. și P. S. M. U. Alături de textul Decretului-lege propus spre modificare, autorul a inserat și luările de poziție ale reprezentanților partidelor politice din Parlament în legătură cu problemele prezentate. Noua lege a intrat în vigoare la 1 iulie 1992.

Și articolul *Privatizarea și arhivele. Conferința internațională de la Budapesta* (nr. 1, p. 14–23) se înscrie în cadrul aceleiași problematice a consecințelor transformărilor sociale și economice din țările centrale și est-europene asupra activității arhivistice. Conferința internațională s-a desfășurat în zilele de 11–12 noiembrie la Budapesta, alături de reprezentanții arhi-

velor din țara gazdă fiind prezenți arhiviști din Bulgaria, Cehia, Polonia și Slovacia.

Referitor la introducerea informaticii în activitate arhivistică, menționăm articolul lui Borsa Ivan intitulat *Prelucrarea informatizată a anumitor date ale documentelor medievale în Arhiva Națională a Ungariei* (nr. 2, p. 27–39 și nr. 4, p. 41–49). După un scurt istoric al folosirii al descriptoarelor tehnice în arhive, autorul face o amplă prezentare a problemelor legate de informatizare și a modului în care trebuie pregătite datele pentru a putea fi prelucrate. Alături de problemele teoretice, Borsa Ivan a prezentat modul de întocmire a unei fișe informatice și felul în care au fost prelucrate datele cuprinse în documentele medievale aflate în Arhiva Națională a Ungariei.

În cadrul revistei „Levéltári szemle” un loc important îl ocupă studiile și comunicările întocmite pe baza cercetării documentelor de arhivă. Menționăm în acest sens studiul Klárei Dóka *Arhiva diecezei reformate din Gurghiu* (nr. 1, p. 24–43), întocmit în urma ordonării arhivei în perioada 17–30 septembrie 1991. Așa cum subliniază și autoarea, studierea documentelor diecezei reformate din Gurghiu oferă numeroase informații privind istoria bisericii reformate și a localităților aflate în cuprinsul diecezei. Articolul lui Molnár András, intitulat *Deák Ferenc ca „agricultor”* (nr. 1, p. 32–43) are la bază documentele aflate în Arhiva Comitatului Zala. Pe baza acestor documente, autorul a realizat un portret mai puțin cunoscut al lui Deák Ferenc, important om politic și participant la revoluția de la 1848–1849. Horváth Lajos, în articolul *Comisia vigilență. Perioada de suspendare a activității Camerei magnaților între anii 1918–1926*, (nr. 1, p. 44–48), prezintă, pe baza docu-

mentelor aflate în Arhiva Parlamentului, activitatea „Comisiei vigilente” și rolul său în această perioadă.

Un studiu deosebit de interesant este cel al lui Varga János, intitulat *Încercare de punere în aplicare a planului de reformă* intitulat „*Einrichtungswerk des Königreichs Ungarn*” în perioada 1689–1723, (nr. 2, p. 3–17). După încoronarea, la 9 decembrie 1687 a arhiducelui Iosif de Hamburg ca rege al Ungariei, au fost luate măsuri privind reorganizarea vieții economice, sociale și politice. Episcopul de Jyör, Kollonich Leopold, a fost cel care a întocmit planul de reformă intitulat „*Einrichtungswerk des Königreichs Ungarn*”. Lucrarea cuprindea următoarele capitole: „*Iustitiarum*”, „*Ecelesiasticum*”, „*Politicum*”, „*Militar*” și „*Cameralé*”. În această perioadă, unica românilor din Transilvania cu biserica catolică a fost pregătită de ieziuitul Baranyi Pál László, care a pus la cale discuțiile dintre Vlădica Teofil și guvernul habsburgic, la începutul anului 1690. Această încercare de reformă a reprezentat începutul reformelor care se vor continua la sfârșitul secolului al VII-lea.

Ferenc Pölöskei, în articolul „Statutul juridic al orașelor în epoca dualismului” (nr. 2, p. 18–26), prezintă, pe baza legilor elaborate în perioada dualismului, situația juridică a orașelor, transformările care au avut loc după revoluția de la 1848 și rolul pe care l-au jucat în această perioadă.

Kollega Tarsoly István, în articolul *Cercetări hungaristice în arhive* (nr. 2, p. 40–52), face un scurt istoric al cercetării hungaristice, definind și noțiunea de material arhivistic „Hungarica”. Sunt considerate materiale hungaristice acele materiale arhivistice aflate în străinătate și care se referă la teritoriul și populația Ungariei, relațiile economice, politice, juridice, relațiile Ungariei cu alte țări, activitatea maghiarilor care trăiesc în străinătate etc. Pentru îmbogățirea materialului arhivistic „Hungarica” au fost comandate microfilme din Anglia, Belgia, Franța, Germania, Italia, Spania, Suedia, Vatican. Cele mai multe microfilme făcute după materiale arhivistice „Hungarica” provin din Austria, Cehoslovacia și România.

Un alt articol întocmit pe baza studierii documentelor aflate în arhive este cel al Elisabetei Muszka, *Inventarul Colegiului ieziuit din Nagyszombat în momentul dizolvării ordinului* (1773) (nr. 2, p. 53–69).

Ordinul ieziuit și-a desfășurat activitatea pe teritoriul Ungariei aproape un secol și jumătate, respectiv între anii

1615-1733. La 21 iulie 1773 papa Clemeus al XIV-lea a dizolvat ordinul ieziuiților, fapt care a avut o mare consecință în țările unde au activat ieziuiții. În Ungaria, încetarea activității ieziuiților a avut urmări asupra sistemului de învățământ. Inventarul întocmit în momentul dizolvării ordinului purta numele „*Inventarium seu conscriptia collegii suppressae Societatis Jes Tyrnaviensis, ejusque bonum caeterorum item effectuum ubi libet reperibilium peracta anno Domini 1773*”. Studiarea acestui inventar prezintă importanță atât pentru studiul limbii latine folosite în secolul al XVIII-lea în Ungaria, cât și pentru evaluarea bunurilor care au aparținut Colegiului ieziuit din Nagyszombat (Trnava).

Articolul lui Várkonyi Gábor, *Maghiarii la dieta imperială din 1636 și încoronarea regelui roman* (nr. 3, p. 3–15) se bazează pe studiul unor izvoare încă insuficient analizate, respectiv pe corespondență și memorialistică. Conform izvoarelor din secolul al XVII-lea, la dietele imperiale, la alegerea împăratului sau la încoronare, membrii curții regale maghiare făceau parte din escorta Habsburgilor. Participarea maghiară la dieta din 1636 rezultă în urma studierii scrisorilor trimise din Regensburg de Rolwnczy István lui Aszalay István, în perioada cuprinsă între 12 august–12 noiembrie 1936. În total sunt 10 scrisori care dau informații în legătură cu alegerea împăratului la dieta imperială. Cel de-al doilea izvor important îl reprezintă însemnările lui Batthányi Adám în legătură cu încoronarea lui Ferdiuand al III-lea.

Articolul *Prada de război și comerțul cu rohi ca forme ale relațiilor umane în zona transdanubiană în perioada ocupației turcești* (nr. 3, p. 16–20), scris de Varga János, prezintă transformările care au avut loc în Ungaria în primele două secole de ocupație turcească (respectiv secolele XVI–XVII). În acest context sunt analizate noile relații apărute în zona transdanubiană, în condițiile creșterii importanței așa numitului ordin al „cavalerilor” (*vitézlo rend*).

Karády Viktor, în articolul *Antisemitism universitar și impunerea unor cariere*

forțate. Studenții evrei maghiari la universitățile vest-europene în perioada legii „Numerus clausus” (nr. 3, p. 21–40), se ocupă cu studierea perioadei în care s-au luat măsuri împotriva evreilor în cazul studiilor universitare, analizând consecințele acestei legi asupra populației evreiești din Ungaria.

Mai menționăm două studii având ca temă probleme administrative și anume, lucrarea lui Bikki István, *Continuitate și transformare în legea și organizarea sistemului administrativ în Ungaria în perioada 1945–1949* (nr. 3, p. 41–47) și articolul lui Kisfaludi Katolin, *Evidența averilor în fondurile administrației financiare* (nr. 3, p. 48–51). Articolul lui Ladányi Erzsébet, *Folosirea noțiunii de „oppidum” în Ungaria medievală jurisprudența referitoare la „oppidumuri”* (nr. 4, p. 3–12), prezintă, pe baza analizei documentelor și a jurisdicției medievale conținutul termenului de *oppidum*. Având ca sursă de informație numeroase documente medievale, autoarea prezintă trăsăturile caracteristice ale așezărilor numite *oppidum*, diferențele dintre *oppidum* și *civitas*, drepturile pe care le avem etc.

Szögi László, în articolul *Contribuții la istoria peregrinărilor universitare în interiorul monarhiei habsburgice în perioada 1790–1850* (nr. 4, p. 13–40), prezintă modificările care au avut loc în peregrinările universitare în Europa centrală și de est în prima jumătate a secolului al XIX-lea. Autorul prezintă această perioadă ca fiind cea a națiunilor europene, când își fac studiile universitare viitorii intelectuali din această zonă a Europei. De asemenea, prezintă principalele centre universitare din Germania, Rusia și Imperiul habsburgic și facultățile cele mai frecventate de studenții maghiari la Viena.

În cadrul rubricii „Istoria arhivelor” sunt publicate două articole care ne-au reținut atenția. Primul este articolul lui Sárközi Zoltán, *Arhiva economică centrală* (1953–1961), (nr. 1, p. 49–55) și articolul lui Szabó Miklós, *Istoria arhivei din Târgu Mureș până la 1848* (nr. 4, p. 50–59), care este de fapt traducerea în limba maghia-

ră a articolului cu același nume apărut în „Revista Arhivelor” nr. 1 / 1960.

În paginile revistei „Levéltári Szemle-sent publicate și documente externe, referitoare la istoria Ungariei. Le Gécsényi Lajos a studiat documente aflate la Österriechisches Staatsarchiv și Archiv der Republik din Viena și le-a grupat în articolul *Din rapoartele reprezentanței austriece la Budapesta 1946–1947* (nr. 1, p. 57–76). Aceste rapoarte aparțin lui Mainrad Falser, agent diplomatic austriac care s-a aflat la Budapesta în perioada februarie 1946 – toamna anului 1947. Ele sunt publicate în limba germană cu un scurt rezumat în limba maghiară și oferă informații bogate în legătură cu politica internă a Ungariei în această perioadă.

Dintre documentele publicate amintim *Căldtoria mea în Ungaria a fost una din cele mai mari experiențe a vieții mele. Raportul lui Johann von Leers referitor la turneul său de conferințe în Ungaria, septembrie 1942*, prezentat de Gábor Ujvári (nr. 4, p. 60–68) și *Procesul verbal al primei Conferințe a episcopului catolic ungar, după cel de-al 11-lea război mondial – 24 mai 1945* (nr. 4, p. 69–96), având o scurtă prezentare întocmită de Gergely Jenő.

Articolul lui Körmendy Lajos, *Finanțarea arhivelor. Dare de seamă privind cea de-a 28-a Conferință internațională a Mesei Rotunde a Arhivelor* (nr. 1, p. 77–80), face o scurtă prezentare a întâlnirii care a avut loc în 1991 la Hoarlem (Olanda), având ca temă „Finanțarea arhivelor”.

Hanna Krajewska prezintă *Istoria și fondurile Arhivei actelor vechi din Varșovia* (nr. 1, p. 81–86). Arhiva actelor vechi din Varșovia este cea mai veche arhivă din Polonia, care și-a început activitatea la 2 septembrie 1808 și conține numeroase documente referitoare la istoria Poloniei. Documentele din această arhivă se împart în: documentele vechi Poloniei și documentele autorităților prusace de după împărțirea Poloniei.

În urma participării la centenarul Asociației arhiviștilor olandezi, desfășurată la

Maastricht în perioada 2-5 octombrie 1991, Horváth András, Purcsi Barna Gyula, Rész Iurre și Szekeres Lószef au publicat articolul *Arhivele și Europa fără frontiere. Conferința centenarului Asociației arhivistilor olandezi* (nr. 2, p. 70-79). Dintre problemele dezbătute, menționăm: modul în care deschiderea granițelor influențează situația juridică a arhivelor, libertatea informației, problema drepturilor personalului care lucrează în arhive etc.

Articolul lui Leopold Auer, intitulat *Izvoarele scrise ale istoriei Austriei. Problemele conservării și deschiderii lor* (nr. 3, p. 52-75), reprezintă traducerea în maghiară a articolului apărut în „Mitteilungen des Instituts für österreichische geschichtsforschung”, Viena 1989, nr. 1-2.

Articolul lui Glück Jenő, *Arhiva Csermóvics - Vukovics* (nr. 3, p. 76-82), prezintă cele mai importante documente referitoare la activitatea celor două personalități, având ca bază de pornire articolul publicat în „Revista Arhivelor”, nr. 2/1967, sub semnătura lui I. D. Suci, Ludovic Demény și Eugén Glück.

Ultima parte a revistei „Levéltári Szemle” cuprinde prezentarea unor cărți, recenzii, cronica vieții științifice interne etc. Menționăm de asemenea lista cărților străine achiziționate de Biblioteca Arhivei Naționale a Ungariei (nr. 1, p. 103-107).

ECATERINA ANTON